

ların imamlık ve kadılık görevlerine de getirildiği görülmektedir.

İlk dönemlerde âzatlı mevâlî efendilerin hizmetinde, mevâlî'l-muvâlât ise müttetikî Arap kabilelerinin yanında savaşa giriyor ve onların payları da Araplar'ın atıyyesi içinde ödeniyordu. Mâverâ-ünnehir bölgesinde çok sayıda İran asıllı, Kuzey Afrika ve İspanya fetihlerinde ise Berberî asıllı mevâlî orduya katılmıştır. Endülüs fâtihî Târik b. Ziyâd'ın ordusunun çoğunluğunu Berberî mevâlî oluşturmuştur. Emevîler zamanında başta Mûsâ b. Nusayr ve Târik b. Ziyâd gibi şahsî âzatlılar olmak üzere mevâlî arasından meşhur kumandanlar çıkmıştır. Mevâlînin Mısır ve Kuzey Afrika'da askerlik divanı-na kaydedildiği, Irak ve Horasan'da ise kayıtlı olmadığı belirtilmektedir.

Emevîler dönemi boyunca fâtih- muharrip sınıf kimliğini önemli ölçüde koruyan Araplar'ın idare ve savaş işleriyle meşgul oldukları, ilmi faaliyetlerle çeşitli el sanatlarını ve esnaflığı ise mevâlî ve zimmîlere bıraktıkları görülmektedir. Bunun sonucunda mevâlî bilhassa ırk ayırımı yapılmayan ilim alanında büyük başarı sağlamış, önemli bir kısmı mevâlî çocuğu olan âlimler İslâmî ilimlerin kuruluş ve gelişmesinde etkin rol oynamıştır. Bütün ilim merkezlerinin en ünlü hukukçuları onların arasından çıkıyordu. Kâdî Şüreyh, Hasan-ı Basrî, Mekke fukahâsından Amr b. Dînâr, Ebû Hanîfe, Evzâî ve Tâvûs gibi âlimler bunların başında geliyordu. Kıraat ilminde yedi kıraat imamından üçü Kûfe mevâlîsindendir. Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Atâ, Cehmîyye'nin kurucusu Cehm b. Safvân, Cebriyye görüşünü ilk defa ortaya atan Ca'd b. Dirhem ile İbn İshak ve Hammâd er-Râviye de mevâlîdendi. Mûsiki sanatını icra edenlerin de çoğu mevâlî idi.

Mevâlî, iktidarı ele geçirmelerinde büyük pay sahibi olduğu Abbâsîler devrinde Araplar'la eşit haklar elde etmiş, hatta ihtilâlin ağır yükünü omuzlarında taşıyan Horasanlı liderlerin vezirlik gibi yüksek idarî görevlere tayiniyle siyasî ve sosyal açıdan öne geçmiş ve bu statüsünü uzun süre devam ettirmiştir. Öte yandan Araplar'ın üstünlüğü düşüncesine karşı önceleri müslümanların eşitliğini savunan mevâlî içinde, Emevîler'in son dönemlerinde Arap olmayanların Araplar'a üstünlüğünü iddia eden Şuûbiyye hareketi ortaya çıkmıştır. Daha ziyade İran asıllı mevâlî arasında görülen bu ırkçılık düşüncesi Abbâsîler devrinde gücünü arttırmış ve gi-

derek Arap düşmanlığına dönüşmüştür (bk. ŞUÛBİYYE).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "vly" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "vly" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "vly" md.; Dîneverî, *el-Ahbarü't-tuvâl*, s. 288-309, 359-360; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 183, 221, 302, 397, 491; Belâzûrî, *Fütûh* (Rıdvan), s. 279, 317, 366, 368-369, 443-444; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 340, 566-567, 614; IV, 90-91, 437; VI, 44-45, 180-182, 347; VII, 56-57, 356-357; İbn Abdürrabbih, *el-'İkdû'l-ferîd* (nşr. Abdülmecîd et-Terhîmî), Beyrut 1983, III, 351-365; VII, 143; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 145, 148, 323; İbn Haldûn, *Mukaddime* (nşr. Dervîş el-Cüveydî), Beyrut 1416/1996, s. 127, 223-225, 541-545; C. Zeydân, *Târîh*, IV, 61-122; M. Bedî Şerîf, *es-Sıra' beyne'l-mevâlî ve'l-'Arab*, Kahire 1954; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 244-253; a.m.f., *İslamiyetin İlk Devrinde Dini Siyasî Muhalefet Partileri* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1989, s. 89-163; Ahmed Emîn, *Fecrû'l-İslâm*, Beyrut 1969, 152-158; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 291-299, 360-365, 393-398, 563-567; Enver er-Rifâî, *el-İslâm fi haððaratih ve nüzumih*, Dimaşk 1986, s. 25-255; G. van Vloten, *Emevî Devrinde Arab Hakimiyeti. Şta ve Mesih Akideleri Üzerine Araştırmalar* (trc. Mehmed Said Hatiboğlu), Ankara 1986; Mahmûd el-Mikdâd, *el-Mevâlî ve nizamü'l-velâ'*, Dimaşk 1408/1988; Cemîl Abdullah Muhammed el-Misrî, *el-Mevâlî: Mevki-fü'd-devleti'l-Ömeviyye minhüm*, Amman 1988; J. Lassner, *The Shaping of 'Abbasid Rule*, Princeton 1980, s. 91-115; Hamza Aktan, *Makayeseli İslâm Miras Hukuku*, İstanbul 1991, s. 36-38; Abdülazîz Dürî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş* (trc. Sabri Orman), İstanbul 1991, s. 26-100; Abdülazîz Muhammed el-Lümeylî, *Vaz'u'l-mevâlî fi'd-devleti'l-Ömeviyye*, Beyrut 1414/1993; Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi*, İstanbul 1996; Mustafa Öztürk, *Mevâlî'nin Hadis Rivayetindeki Yeri* (doktora tezi, 2002), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-92; Isaac Hasson, "Les mawâlî dans l'armée musulmane sous les premiers umayyades", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XIV, Jerusalem 1991, s. 176-213; P. Crone, "Mawla", *EI²* (Fr.), VI, 865-874.

İSMAİL YİĞİT

MEVÂLİYYÂ

(الموالي)

Arap halk türkülleri formlarından ve halk diliyle yazılıp söylenen nazım şekillerinden biri.

Mevâliyyâ, sözlükte "efendi" anlamına gelen **mevlâ** kelimesinin çoğulu olan **mevâlîye** birinci tekil şahıs zamiri konumundaki nisbet "yâ" sı ile işbâ' (sondaki fethayı belirginleştirme) veya nidâ elifinin bi-tişmesiyle oluşmuştur. Bunun da çoğulu **mevâliyyât**tır. Ancak bu terimi **mevâlî**, **mevâlîyâ** ve çoğulunu **mevâlîyât** olarak tesbit eden kaynaklar da vardır. Mevâlîy-

yânın halk ağızındaki söylenişi **mevâlî**, çoğulu ise **mevâlîdir**. **Mevâlî** kelimesi Türk edebiyatına **maval** şeklinde geçerek uzun nağmelerle söylenen Türk halk türkülleri için kullanıldığı gibi "birini boş ve uzun sözlerle oyalayıp kandırmak" anlamında "maval okumak" deyiminde de yer alır.

Mevâlîyyâ nazım şekli, bir beyitte "müstef'ilün fâilün"ün dört defa tekrar edilmesiyle meydana gelen basit bahrin-den türetilmiştir. Bu türün ilk şekilleri nahiv ve i'rab kurallarına uygundu, ayrıca "savt" veya "beyteyn" adı verilen ve dört mısraı da aynı vezinde ve kafiye bulunan iki beyitlik bendler (kıtalar) halindedi. Bu form ile gazel ve medih temaları işlendiği gibi yalnız noktalı yahut yalnız noktasız harflerin kullanılması, beyitlerin belli sayıda kelime veya harflerden teşkil edilmesi, her kelimenin iki harfli veya emir kalıbında olması gibi lafzî sanatlar da icra ediliyordu. Mevâlîyyâ türü Bağdat halkına intikal edinceye kadar bu üslûbu korumuşsa da onların elinde iken i'rab ve gramer kurallarına dikkat edilmemiş, kelimelerin konuşma dilindeki şekilleri ve mâna güzelliği esas alınmış, mevâlîyyâ hem ciddi hem mizahî ve müstehcen temalara konu olmuş, neticede bu şiir türü Bağdatlılar'a nisbetle anılmaya başlanmıştır (Safiyüddin el-Hillî, s. 105-114). Daha sonra Mısır'a intikal eden mevâlîyyâda şehir halkının zevki hâkim olmuş ve yolculuklarda türkû olarak yaygın şekilde söylenmiştir (a.g.e., s. 106; İbn Haldûn, s. 612).

Genellikle kabul edildiğine göre çiftçilik, inşaat, bağ bahçe düzenlemesi ve hurma toplama gibi işlerde çalışırken Vâsıt kölelerinin kısa kıtalar ve bentler halinde bu şiirleri kolayca belleyip okumaları ve her bendin sonunda efendilerine işaret etmek üzere "yâ mevâlîyyâ" (ey benim efendilerim) sözünü tekrar etmeleri sebebiyle tür bu adla anılmıştır. Türün ortaya çıkışıyla ilgili olarak başka rivayetler de vardır. Bunlardan birine göre, Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid'in Bermekîler'i cezalandırması ve bu arada Ca'fer b. Yahyâ'yı öldürtüp kendisi hakkında mersiye söylenmesini de yasaklaması üzerine onun câriyelerinden biri efendisi için bir mersiye nazmetmiş, her beytin veya bendin sonunda "yâ mevâlîyyeh" (ey benim efendilerim) ifadesini tekrarlamış, bundan dolayı tür bu adı almıştır (Ahmed el-Hâşimî, s. 152-153; Ahmed Rüşdî Sâlih, s. 170). Ayrıca bu türkû formunu söyleyenlerin mevâlî (köleler) olduğuna işaret etmek üzere bu adın verildiğini ileri sü-

renler de vardır (Mîşâl Âsî – Emîl Bedî' Ya'kûb, II, 1215).

Ahmed Rüşdî Sâlih ve Johann W. Fück gibi çağdaş araştırmacılar, diğer Arap ülkelerinde de benzer halk türkûleri bulunduğundan hareketle türün doğuşunun bir şehir halkına mal edilmesini ve yalnız bir olaya bağlanmasını zayıf bir ihtimal olarak görürler. Ahmed Rüşdî'ye göre bu nazım şekli çiftçilerin çalışırken söyledikleri türkülerden doğmuş, şehir halkına intikal edince de aşk ve eğlence hayatının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir (*Fünûnû'l-edeb*, s. 170-171). Johann Fück'e göre ise müvelled yedi şiir türü olan "şi'r-i karîz, müveşşah, dübeyt, zecel, mevâliyyâ, kâne ve kâne, kûmâ"nın başlangıç zamanını ve yerini belirlemek henüz mümkün görünmemektedir. Ancak bu türkû formları dönem şiirleri kapsamına dahil edilebilir. Bu tür şiirlerde her devirde aynı kafiyeyle sahip mısralardan meydana gelen birer kıta ve bend oluşturulur. Her devrin kafiyesi farklı olduğundan bunlarda bir manzumede birden çok kafiye yer alabilir. Halbuki klasik kasidede baştan sona tek kafiye vardır. "Müzdevce" adı verilen dönem şiirlerinin ilk örnekleri II. (VIII.) yüzyılda yaşayan Beşşâr b. Bürd, Selm el-Hâsir, Ebân b. Abdülhamîd, Bîşr b. Mu'temir, Muhammed b. İbrâhîm el-Fezârî ve Ebû Nûvâs gibi şairlerde görülür (*el-'Arabiyye*, s. 95-99).

Müvelled yedi şiir türünden ilk üçü i'rab ve gramer kurallarına uygun olup diğer dördü bu ilkelere riayet edilmeyen şiir ve türkû formlarıdır. Ancak mevâllerin i'rablı şekilleri de bulunduğu bunlara "berzah" adını uygun görenler de vardır. Safiyyüddin el-Hillî'ye göre bu dört nazım türündeki güzelliğin ve çekiciliğin sırrı i'rab ve gramer kuralları ile fesahat ölçülerine riayetsizliktedir. Çünkü bunlar selim zevke dayanan, insanın içine doğduğu gibi söylenmiş, basit ve kolay gibi görünmekle birlikte erişilmez yükseklikte sehl-i mümtenî türünden manzumelerdir. Bu türküler içinde öyle halk deyişleri vardır ki fesahat ve belâgat erbabı benzerini nazmetmekten âciz kalır. Bunlarda i'rab ve gramer kuralları ile fesahat ölçülerine riayet edildiği takdirde şiirin doğallığı ve güzelliği ortadan kalkar (*el-Âfîlû'l-hâlî*, s. 1-2).

Mevâliyyâ en yaygın halk şiiri ve türkû formudur. Bu konuda Irak ile Mısır önde gelmekle birlikte göç ve nakil yoluyla form diğer Arap ülkelerine de yayılmış, Kuzey Sudan'da, dört mısraı da aynı veyin ve ka-

fiyede iki beyitlik kıtalar halindeki dübeyt ve murabba şeklinde mevâllere çokça rastlanmıştır. Mısır'da Saîd bölgesi mevâlleri halk zevkini okşarken Delta bölgesi mevâliyyâsı şehirli zevkine göre gelişme göstermektedir.

Ele alınan temalar bakımından mevâller "yeşil" ve "kırmızı" olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Sevgi ve aşk konuları ile neşeli ve sevinçli temaların işlendiği türe yeşil mevâl, üzüntülü ve acılı olaylarla savaşların hikâye edildiği türe kırmızı mevâl adı verilir. Bunların da açık (meftûh), kapalı (mugattâ / merdûf), mürekkeb ve müfred şekilleri vardır. Mürekkeb mevâl ferş, gîtâ ve kufle bölümlerinden meydana gelir. Ferşte bir mesele ortaya atılır, gîtâda ona cevap verilir ve çözüm getirilir, kufle bölümünde ise tartışmanın sonucu belirtilir (Ahmed Rüşdî Sâlih, s. 170-174).

Mevâller başlangıçta dört mısraı da aynı kafiyeyle iki beyitlik bendler şeklinde iken daha sonra dördüncü mısraı farklı kafiyeyle olan beş mısralı ve dördüncü, beşinci ve altıncı mısraları aynı kafiyeyle, ancak diğerlerinden farklı olan yedi mısralı kıtalar halindeki formları ortaya çıkmıştır (*İA*, VIII, 177). Mevâllerde kelime sonlarının sakin olarak okunması, fethaların ve özellikle kafiyelelerdeki fethaların imâle ile söylenmesi, kafiyelelerden sonra bazı edatlar, harf-i cer ve mecrûru gibi lafızların tekrar edilmesi, birçoğunda cinaslı kafiye düzeninin bulunması gibi özellikler vardır. Safiyyüddin el-Hillî, aşığıdaki mu'reb mevâl örneğinde cinaslı kafiye olarak "قد غارت" (battı) fiilini dört değişik bağlamda kullanmıştır:

باطعان الخيل والأبطال قد غارت
ومخبض الرّبع والأمواء قد غارت
هواطل السحب من قتيك قد غارت
والشهب مذ شاهدت أضواءك ، قد غارت

(Ey atını mahmuzlayıp koşturan, dur bak, kahramanlar battı / Ey baharlığı verimli ve yemyeşil olan, dur bak, sular battı // Avuçlarından dökülen ihsan sağanakları battı / Ve senin ışıltılarını görünce parlak yıldızlar battı).

BİBLİYOGRAFYA :

Butrus el-Bustânî, *Muḥitü'l-Muḥit*, Beyrut 1870, "mvl", "vly" md.leri; R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden 1881, II, 844; Safiyyüddin el-Hillî, *el-Âfîlû'l-hâlî ve'l-murḥaşû'l-gâli* (nşr. Hüseyin Nassâr), Kahire 1981, s. 1-4, 105-114; İbn Haldûn, *Muḥaddime* (nşr. Derviş el-Cüveydî), Beyrut 1416/1996, s. 612; İbn Hicce, *Bulûğu'l-emel fi fenni'z-zecel* (nşr. Rızâ Muhsin el-Kureyşî), Dimaşk 1394/1974, s. 99-100, 138-139, 144; İbşîhî, *el-Müs-*

teṭraf, II, 466 vd.; Abdülhâdî Necâ el-Ebyârî, *Şu'udû'l-metâli' li-şu'ûdi'l-muṭâli'*, Bulak 1283, I, 283; J. David, *Les maouals*, Caen 1864; Cebirân Mîhâil Fütîye, *el-Bastû's-şâfi*, Beyrut 1890, s. 105; Muhammed Tal'at, *Ğāyetü'l-ereb fi şinâ'ati şî'ri'l-'Arab*, Kahire 1316, s. 101; Muhammed ed-Demenhûrî, *Hāşiye 'ale'l-Kāfi*, Kahire 1316, s. 36; Seyyid Emîn, *Bülbülü'l-efrâh ve müzîlû'l-etrah fi'l-mevâvili'l-huẓr ve'l-humri'l-milâh*, Kahire 1316, s. 4 vd.; L. Şeyho, *İl-mü'l-edeb*, Beyrut 1908, I, 429; J. Fück, *el-'Arabiyye: Dirâsât fi'l-luğa ve'l-lehecât ve'l-esâlib* (trc. Abdülhalîm en-Neccâr), Kahire 1370/1951, s. 95-99; Nebile İbrâhîm, *Eşkâlü't-ta'bir fi'l-edebi's-şâ'bî*, Kahire 1981, s. 237, 246-251; M. Saîd İsbir – Bilâl Cüneydî, *eş-Şâmil*, Beyrut 1985, s. 937; Ahmed al-Hâşimî, *Mizânü'z-zehab fi şinâ'ati şî'ri'l-'Arab*, Beyrut 1406/1986, s. 152-153; Mîşâl Âsî – Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi'l-luğa ve'l-edeb*, Beyrut 1987, II, 1215-1216; Ahmed Rüşdî Sâlih, *Fünûnû'l-edebi's-şâ'bî*, Kahire 1997, s. 170-180; Dihhudâ, *Lugatnâme*, XXVI/B, s. 21; Moh. Benchenab, "Mevvâl", *İA*, VIII, 177; P. Cachia, "Mawâliyâ", *El²* (Ing.), VI, 867-869.

İSMAİL DURMUŞ

MEVÂT (الموات)

Şahıs veya kamu malı olmayan, sahihsiz ve işlenmemiş durumdaki arazi anlamında fıkıh terimi (bk. İHYÂ).

MEVCÛD (bk. VÜCÛD).

MEVDÛD b. ALTUNTEĞİN (مودود بن ألتون تگین) (ö. 507/1113)

Büyük Selçuklular'ın Musul valisi, Türk kumandan.

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tâpar tarafından 502 (1108) yılında Çavlı'nın yerine Musul valisi tayin edilen Şerefeddin Mevdûd'un hayatının bu tarihten önceki dönemine dair bilgi yoktur. İbnü'l-Esir babasının adını Altuntegin (*el-Kâmil*, X, 422), Ebû'l-Fidâ bir yerde Altuntegin (*el-Muḥtaşar*, I/2, s. 234), başka bir yerde Altuntaş (*a.g.e.*, I/2, s. 237) olarak kaydeder. Bu kişinin de kimliği hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.

Mevdûd valiliğinin ilk iki yılında şehirde ve bölgede düzeni sağlamakla meşgul oldu. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıcarslan, Emir Çavlı Sakavu ve Hille Arap Emîri Seyfûddeve Sadaka b. Mansûr ile mese-